

A HORTHYSTA KLIKK 1944. OKTÓBER 15-I KIUGRÁSI KÍSÉRLETÉRŐL

Tóth Sándor

Az 1944 őszére Magyarországon kialakult helyzet bonyolult ellentmondásossága az utóbbi években egyre több szakember érdeklődését kelti fel és ösztönzi a problémák vizsgálatára. Ez a tanulmány az általános katonapolitikai helyzetet felvázolva, néhány olyan sajátosság kiemelésére törekszik, amelyek beható elemzése feltétlenül szükséges a horthysta klikk 1944. október 15-i sikertelen kiugrási kísérletének szélesebb alapokon való értékeléséhez.¹

1944 nyárutón a katonai helyzet alakulása és a nemzetközi politika fejleményei a magyar uralkodó köröknek is feltették a kérdést: hogyan tovább? A válasz nem tűrt halasztást, hiszen ekkorra a Wehrmacht súlyos vereségei világosan felismerhetővé tették, hogy a katonai összeomlása belátható közelségbe került.

A belorussziai hadművelet során — melyet a szövetségesek partraszállásának támogatására indított a szovjet főparancsnokság — az 1. Balti, a 2. és a 3. Belorussz Front csapatai június 23-tól július közepéig Bobrujszknál, Vityebszknél és Minszktől keletre bekerítették, majd megsemmisítették a német „Közép” hadseregcsoport több mint 30 hadosztályát. A három szovjet front a támadást mintegy 1300 km-es arcvonalon folytatva, 550—600 km-t nyomult előre. Eközben teljesen felszabadította Belorussziát, Litvánia nagy részét és a Nyeman folyón átkelve, Németország határához ért. Június 18-án a Koveltől nyugatra eső körzetből megindultak az 1. Belorussz Front csapatai is, amelyek június 22-én átlépték a szovjet—lengyel határt és két nap múlva felszabadították Lublint. Július—augusztus folyamán az 1. Ukrán Front Ivov—sandomierzi hadműveletében megsemmisítő csapás érte az „Észak-Ukrajna” hadseregcsoportot is. Ennek során a szovjet csapatok átkeltek a Visztulán és Sandomierznél hídfőt foglaltak a folyó nyugati partján. Lvovtól délre ugyanakkor súlyos veszteségeket okoztak az 1. Magyar Hadseregnek, s maradványait visszaszorították az Északkeleti-Kárpátokba.

¹ A kiugrási kísérlettel — valamilyen módon és mértékben — szinte valamennyi Magyarország második világháborús szerepét tárgyaló munka foglalkozik. Részletes összefoglalására Rozsnyói Ágnes vállalkozott a Századok 1959. évfolyamában közzétett tanulmányában. Ez a munka — minden erénye és hasznossága mellett — nem tekinthető a bonyolult problematika lezárásának. A Közgazdasági Egyetemen a közelmúltban rendezett vita is arra hívta fel a figyelmet, hogy számos kérdés még nem eléggé kimunkált és több problémához új módon kell közeledni. Néhány gondolat felvetésével erre törekszik e rövid lélegzetű tanulmány is.

1944. augusztus 20-án kezdődött meg a magyarországi helyzetre is döntően kiható iasi—kisinyovi hadművelet a „Dél-Ukrajna” hadseregcsoport ellen. E hadműveletben a 2. és a 3. Ukrán Front csapatai bekerítettek és szétzúztak 22 német és román hadosztályt. A győzelem jeladásként hatott a Román Kommunista Párt vezette hazafias erőkre. Augusztus 23-án Bukarestben fegyveres felkelés megdöntötte Antonescu fasiszta diktatúráját. Hatalmának átmentése érdekében az uralkodó osztály — a királlyal az élen — bekapcsolódott a fordulat előkészítésébe és végrehajtásába, s átállította a hadsereget is. A iasi—kisinyovi hadművelet befejezése után a 3. Ukrán Front a román—bolgár határ felé tört előre. A szovjet kormány — tényekre alapozva — több jegyzékében már korábban úgy értékelte a bolgár monarcho-fasiszták politikáját, hogy az közvetlenül segíti a hitleri Németországot és ténylegesen hadviselést jelent a Szovjetunió ellen. E politikára válaszul, szeptember 5-i jegyzékében bejelentette: a Szovjetunió is hadiállapotban levőnek tekinti magát Bulgáriával. A 3. Ukrán Front csapatai szeptember 8-án Bulgária területére léptek. A Bolgár Kommunista Párt vezette Hazafias Front, amely évek óta szervezte az ellenállást a megszállókkal és bolgár, cinkosokkal szemben, kiadta az általános fegyveres felkelés jelszavát. A jeladásra a hadsereg csatlakozott a partizáncsoportokhoz és szeptember 9-re virradóra a nép aktív részvételével megdöntötték a reakció uralmát, szétzúzták a monarcho-fasiszta rendszert. A szovjet csapatok szeptember 9-én beszüntették a harcot Bulgária területén.

Jelentős győzelmet aratott a szovjet hadsereg a baltikumi hadműveletben is. Augusztus végén egy hatalmas csapással mélyen visszavetette az „Észak” hadseregcsoportot, s ennek hatására a finn kormány is belátta a további harc céltalanságát. Szeptember 4-én Finnország elfogadta a Szovjetunió már korábban közölt fegyverszüneti feltételeit és kilépett a háborúból. Ezt követően a szovjet csapatok folytatták a Baltikum felszabadítását. Ennek során 400 km-es arcvonalon áttörték az „Észak” hadseregcsoport védelmét, kiűzték az ellenséget Észtországból, Lettország nagy részéből, majd Tukums és Libava között a tengerbe szorították a német hadseregcsoport 35 hadosztályának maradványait.

Az 1944. június 6-i normandiai partraszállással létrejött a nyugati szövetségesek által évek óta ígért „második front” is a fasiszta Németország ellen. Az amerikai—angol főparancsnokság partraszállt csapatai Franciaországban nyomultak előre és szeptember végén elérték a „Siegfried” vonalat. Olaszországban — Kesselring altábornagy hadseregcsoportjának szívós halogató harcai ellenére — szintén sikeresen haladt a szövetségesek támadása.

A hadászati, valamint a katonapolitikai helyzet kedvező alakulása egész Európában lendítőleg hatott az antifasiszta ellenállási mozgalomra. Mint arról már szó volt, Romániában és Bulgáriában a szovjet hadsereg győzelmeinek hatására fegyveres felkelés tört ki. Jugoszláviában, Görögországban és Albániában újult erővel harcoltak a partizánhadseregek a hitlerista megszállókkal. Szlovákiában és Lengyelországban fegyveres felkelés tört ki. Olaszországban és Belgiumban, Norvégiában és Hollandiában is egyre szélesedett a fegyveres ellenállás. A franciaországi antifasiszta harc méreteit mutatja, hogy Párizst a partizánok augusztus 25-én saját erejükből szabadították fel.

Az események pusztá felsorolása is világosan érzékelteti, milyen változások helyzetbe kerültek 1944 őszére a náci III. Birodalom. A harcselekmények a Szovjetunió területéről a vele szomszédos országokba tevődtek át és a szövetségesek Európában Németországot kétarcvonalas harcra

kényszerítették. A megszállt országok népe nem várta tétlenül a felszabadulást, fegyvert fogott a hitleristák és hazai cinkosai ellen. Ily módon az arcvonalon elszenvetett súlyos csapásokat tetézte, hogy a német csapatok hadtápterületének és hátországi összeköttetésének biztosítása is egyre nagyobb erőket kötött le.

Horthy-Magyarországhoz is nap mint nap közeledett a háború. A magyar uralkodó osztályoknak tehát dönteniük kellett: kitartanak-e továbbra is Hitler mellett, avagy a szakítás útjára lépnek. A nemzet érdekei azonnali, határozott szakítást és fegyveres szembefordulást követeltek a fasiszta Németországgal. Ezt diktálta a reálpolitika, ez volt az egyetlen mód arra, hogy az ország területén gyorsan végigvonuljon a háború és a nemzet megmeneküljön történelme legsúlyosabb katasztrófájától.

A magyar uralkodó osztályok jelentős része — Horthyval az élén — erre az időre felismerte már, hogy a hitleri Németország katonai veresége elkerülhetetlen, s nem akart vele együtt elpusztulni. A német győzelemben csupán egy elenyésző kisebbség hitt és volt a feltétlen kitartás híve. Mégsem a németekkel való szakítás és szembefordulás következett be, hanem e kisebbség hatalomrajutása és az ország hadszíntérré válása, a nemzeti vagyon jelentős részének elpusztulása, a lakosság szenvedésének fél évvel történt meghosszabbodása.

Az ide vezető katasztrófa-politika mozgatórugóinak jobb megismerése, szerepének megfelelő értékelése megköveteli, hogy néhány körülményt és tényezőt az eddiginél alaposabban, mélyrehatóbban vizsgáljunk meg.

Mint a tények bizonyítják, 1944 nyarán a magyar politikai és katonai vezetőkörök egyáltalán nem számoltak azzal a lehetőséggel, hogy a szovjet hadsereg rövid időn belül Magyarországi területére léphet. Abban bíztak, hogy a Kárpátok leküzdése olyan nehéz próba elé állítja a szovjet hadsereget, amely időt ad egy német—angolszász különbeke megkötésére, illetve Churchill balkáni partraszállási tervének realizálására. Eppen ezért Horthy már augusztus elején javasolta Weesenmayer követnek, hogy német csapatok szállják meg a Kárpátok erdélyi hágóit. A németek súlyos veresége a jaši—kisinyovi csatában, Románia ezt követő gyors kiugrása és hadüzenete Németországnak — bár voltak korábban bizonyos értesüléseik — teljesen váratlanul és felkészületlenül érte őket. A Sztójay-kormány augusztus 25-i minisztertanácsi ülésén² felmerült ugyan a gondolat, hogy itt az utolsó kedvező alkalom Magyarország kiugrására, ezt azonban a résztvevők egyöntetűen elvetették. Azt is világosan látták, hogy a magyar haderő képtelen lesz feltartóztatni a szovjet—román támadást, s kitartani csupán jelentős német segítséggel lehet. Am ez sem a fegyverszünet irányában teendő lépésekre ösztönözte a kormányt. Az első katonai intézkedések a román határ lezárására irányultak, s ezt szeptember 5-én a 2. Magyar Hadsereg dél-erdélyi támadása követte. Közben kérték a német főparancsnokságot, járuljon hozzá a Varsó térségében harcoló magyar csapatok átcsoportosításához a Kárpátokban. Ez is a szovjet csapatokkal szembeni ellenállás hatékonyságát szolgálta. A magyar uralkodó körök tehát augusztus végén, szeptember elején nem ragadták meg az alkalmat a román példa követésére, pedig objektíve számukra is kedvező volt a helyzet.

A 2. Ukrán Front csapatai szeptember közepére meghiúsították az

² A minisztertanács jegyzőkönyvét közli: Magyarország és a második világ-háború. Kossuth, Budapest, 1959. 467—472. o.

ellenség Déli-Kárpátok hágóinak lezárására irányuló erőfeszítéseit és kijutottak a Kimpulung—Moldovenszk—Szászrégen—Marosvásárhely—Torda—Bród—Karánsebes—Turnu-Severin vonalra. A német „Dél-Ukrajna” hadseregcsoport leharcolt, meggyengült hadosztályai az akkori román—magyar határ mentén foglaltak hevenyészett védelmet, harcbevételükről csupán rendezés és feltöltés után lehetett szó.³ Friessner vezérezredes hadseregcsoport-parancsnok kezdetben azt tervezte, hogy harc nélkül feladja az úgynevezett „Székely-kiszögellést” — amelyhez megszerezte Horthy írásbeli jóváhagyását is — majd Jocabeni—Régen—Tirgu Mures—Cluj—Oradea terepszakaszon alakítja ki az új arcvonalat. Innen szándékozott október közepén támadást indítani és megsemmisíteni a Dél-Erdélyben felvonult szovjet csapatokat. Tervének előadására szeptember 11-én a főhadiszállásra repült és hivatkozva Horthy beleegyezésére, kérte Hitlert: engedélyezze az arcvonalrövidítés végrehajtását. Hitler a terület harc nélküli kiürítéséhez nem járult hozzá.⁴ Amennyiben ekkor az 1. és a 2. Magyar Hadsereg megnyitja az arcvonalat a szovjet csapatok előtt, a „Dél-Ukrajna” hadseregcsoport menthetetlenül bekerítésbe kerül a Tiszántúlon. A német parancsnokságnak egyáltalán nem lett volna ideje és módja főerőit kivonni a Tisza mögé. A két magyar hadsereg átállítása esetén létrejövő erőviszonyok cáfolhatatlanul emellett bizonyítanak.

Friessner adatai szerint 1944. szeptember 19-én a „Dél-Ukrajna” hadseregcsoport hadrendje nyolc német hadosztályból és egy dandárból állt. Ebből egy hadosztály feltöltés alatt volt, négy pedig még nem érkezett be teljesen a hadseregcsoporthoz.⁵ Ezzel szemben a 2. Magyar Hadsereg öt hadosztályból és két dandárból állt, az 1. Magyar Hadseregbe pedig hét hadosztály és két dandár tartozott.⁶ Teljesen reális tehát az a következtetés, hogy a két hadsereg arcvonalának megnyitása olyan kedvező helyzetet teremtett volna a 2. és a 4. Ukrán Front átkaroló hadmozdulata számára, amelyet a „Dél-Ukrajna” hadseregcsoport a rendelkezésre álló erőkkel nem tudott volna megműsíteni. Nem véletlen, hogy Guderian vezérezredes, vezérkari főnök, szeptember 24-én elrendelte Friessnernek: azonnal kezdje meg az előkészületeket a hadseregcsoport visszavonására a Szeged—Debrecen—Uzgorod vonalra, majd a Tisza mögé. Hitler most sem járult hozzá az arcvonal visszavételéhez, pedig Friessner szeptember 27-i helyzetjelentése is ennek szükségességét hangsúlyozta. A hadseregcsoport-parancsnok ugyanis a kialakult hadműveleti helyzetből levonta azt a következtetést, hogy az Arad északnyugati körzetéből Debrecen felé irányuló szovjet támadás elvághatja a német csapatok hátsó közlekedési vonalait.⁷

A szakításra objektíve kedvező hadműveleti helyzet azonban kihasználatlan maradt. A magyar kormánykörök nem ragadták meg a kínálkozó alkalmat, sőt politikájuk mindvégig a németek helyzetének megkönnyítése és saját helyzetük nehezítése irányába hatott. *A fordulat végrehajtására objektíve kedvező helyzet kihasználásának döntő feltétele volt ugyanis a szakítás szükségességét felismerő uralkodó körök és a Ma-*

³ Hans Friessner: Verrantene Schlachten. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn. Hamburg, 1959. 107. o.

⁴ Uo. 119—122. o.

⁵ Uo. 259. o. melléklet.

⁶ Dr. Csima János: Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához. HM Központi Irattár, Budapest, 1961. 239. o. 73. sz. vázlat.

⁷ Friessner szeptember 27-i helyzetjelentését közli; Hans Kissel: Die Panzerschlachten in der Puszta im Oktober 1944. Vowinckel, Nekargemünd, 1960. 156—158. o.

gyar Front vezette antifasiszta, demokratikus erők összefogása. Kizárólag egy ilyen összefogás teremthetett volna megfelelő politikai és tömegbázist a kiugrásra, s biztosíthatta volna a hadsereg szembefordítását a németekkel. Az uralkodó osztályok válságának adott fokán és a német megszállás viszonyai között létrejött Lakatos-kormányra ugyanis nem lehetett számítani a fordulat előkészítésében és végrehajtásában.⁸ A katonai vezetők sem álltak egységesen Horthy kormányzó mögött. Ismeretes például, hogy Heszlényi József vezérezredes, a 3. hadsereg parancsnoka kifejezetten Szálasi híve volt. A felső parancsnoki karban szükséges személycserék végrehajtásához és az ingadozók kényszerítéséhez kellő demokratikus bázist csak a Magyar Front biztosíthatott volna.

Horthy és környezete azonban 1944 augusztus végén, szeptember elején — tehát a szakításra objektíve legkedvezőbb időben — egyáltalán nem gondolt a németekkel való fegyveres szembefordulásra, s nem is történt semmi a feltételek megteremtése érdekében. Ennek legfőbb oka abban keresendő, hogy az uralkodó osztályok úgy vélték: a szakítás nem felel meg imperialista érdekeiknek, ellenkezik a rendszer átmentésére és uralmunk fenntartására irányuló törekvéseikkel.

A magyar uralkodó osztályok politikai fejlettségéről, felelősségtudatáról az *elég*telen bizonyítványt már kiállította a történelem. Az ellenforradalmi, fasiszta érában a kormánykörök féktelen kommunistaellenessége, szovjetgyűlölete és a forradalomtól való félelem mindenkor a legerősebb gátló tényezőként érvényesült a realpolitika követelményeinek felismerésében. A magyar reakció rettegett 1919 megismétlődésétől, a forradalomtól. Egy negyedszázadon át minden haladó megmozdulás mögött a kommunisták tevékenységét és a Szovjetunió hatását kutatta. Módszeresen irtotta a kommunistákat és mereven ellenszögült a reformoknak, elfojtott vagy igyekezett a maga szekerébe fogni minden haladó mozgalmat. A kommunistaellenesség és a forradalomtól való félelem a legfőbb oka, hogy az uralkodó körök a végsőkig húzódoztak a Szovjetunióval köendő fegyverszünet gondolatától. Horthyék Románia kiugrása után — és később sem — nem mertek és nem akartak a dolgozó tömegekre, a Magyar Front vezette antifasiszta ellenállási mozgalomra támaszkodva kiugrani a háborúból és szembefordulni a németekkel, mert félték, hogy nem fogják tudni az események forradalmi fejlődését megállítani, elvesztik hatalmukat. Jelentős visszahúzó erőként hatott az a körülmény is, hogy úgy látták, nem számíthatnak a Hitlertől kapott területek megtartására másként, mint német győzelem, illetve német—angolszász különbéké esetén. Románia kiugrása után különösen Észak-Erdély helyzete foglalkoztatta őket és befolyásolta a kormány állásfoglalását. Bár a Romániával kötött fegyverszüneti szerződés ebben a kérdésben nyitva hagyott bizonyos lehetőségeket, ebből nem a szakítás szükségességére következtettek. Ellenkezőleg, ez is arra ösztönözte őket, hogy számukra kedvező fordulatot várva, továbbra is kitartsanak a németek mellett. Ezt a következtetést vonták le a varsói és szlovákiai felkelés tanulságaiból is. Ebben a két jelentős fegyveres megmozdulásban nem a fasiszta Németország fokozódó katonai gyengülését, a közelgő összeomlást és a követendő példát látták meg. Ellenkezőleg, fokozódott az a meggyőződésük, hogy a hitleri hadigépezet még *elég erős* ahhoz, hogy vérbe tudja fojtani a fegyveres ellenállást az olyan országokban, ahol *előzőleg nem szenvedett*

⁸ Mint ismeretes, Horthy csakhamar maga is kénytelen volt erről meggyőződni. Ezért bízta az előkészületeket a fia vezetésével működő „kiugrási irodára”, s a tennivalókat csupán néhány bizalmasával beszélte meg.

*katonai vereséget, illetve nem fenyegeti a szovjet csapatok közvetlen támadásának a veszélye.*⁹

Mindezek következtében, amikor a magyar uralkodó körök válaszút elé kerültek, olyan megoldást kerestek, amely a néptömegek bevonása, a németekkel való fegyveres szembefordulás és a szovjet hadsereggel történő együttműködés nélkül teszi lehetővé a kiválást a háborúból. Ily módon szerették volna átvészelni azt a katasztrófát, amelybe ők taszították az országot, s átmenteni osztályuralmukat. Tervüket angolszász megszállás segítségével vélték megvalósíthatónak, s annak bekövetkezéséig készek voltak kitartani a fasiszta szövetségben. Ez felett meg imperialista céljaiknak és reakciós osztályérdekeiknek. Úgy vélték, az angolszász oldalra végrehajtott kiugrással nagyobb érdemeket szerezhetnek a béketárgyalásokon, mint a Szovjetunióval fegyverszünetet kötött románok.

Az uralkodó osztályoknak és a koncepcióját világosan megfogalmazza Vörös János vezérezredes, vezérkari főnök, az 1944. szeptember 4-i memorandumában, amelyet a kormány tájékoztatására készített. Ebben — az egyes arcvonalak helyzetének és erőviszonyainak beható elemzése után — az alábbi következtetésre kényszerült: „Teljes tárgyilagossággal nézve az eseményeket, nem tartom kizártnak, hogy az európai harcot vezető német birodalom az egyre fokozódó túlsúly következtében a további harc feladására kényszerülve, fegyverszünetet kér. Sőt nem tartozik a lehetetlenségek birodalmába az sem, hogy Németország ellenállása esetleg máról-holnapra összeomlik.”¹⁰ Jellemző módon, e teljesen helytálló következtetések után azt állapítja meg, hogy a magyar vezetésnek a legrosszabbakra is fel kell készülnie, s mindent el kell követnie a belső rend és a fegyveres erő ütőképességének megőrzésére. Szerinte ugyanis csak ez biztosíthatja a szomszédos népek fékentarthatását és egyetlen kihasználható tényező lehet a fegyverszüneti vagy béketárgyalásokon. Ennek legfőbb feltételét abban látja: „... hogy a német birodalom oldalán továbbra is szövetségesi hűséggel és szilárd fegyverbarátsággal továbbfolytatjuk a harcot, mindaddig, amíg a németek is hajlandók szövetségesi hűséggel határainkat megvédeni és erre képesek is. Mikor ez már nem áll fenn, akkor feltétlenül keresnünk kell becsületes, de nem áruló módon a kiegyezést, mert nem dobhatjuk oda a nemzetet a német érdekekért.”¹¹

Vörös tehát a katonai helyzet teljesen reális felmérése után nem az egyetlen célravezető és a nemzet érdekeinek mindenben megfelelő megoldást: a fegyverszünet azonnali megkötését javasolta, hanem a további harc mellett vetette latba befolyását. Nemcsak megfogalmazta ezzel az uralkodó osztályok érdekeit, hanem megadta azok katonai alátámasztását és a követendő módszert is. Indokolásának további része bizonyítja, mennyire nem állt a valóság talaján, s milyen megalapozatlan reményeket fűzött a további kitartáshoz: „Ebben az esetben viszont számíthatunk arra, hogy hadianyag terén nemcsak jelenlegi erőinket tarthatjuk fenn, hanem azt még a rendelkezésre álló kihasználatlan emberanyagunk fel-

⁹ Horthyék feszült figyelemmel kísérték mindkét felkelést. A vezérkari főnökség tájékoztató jelentése naponta részletesen foglalkozott a két felkelés alakulásával és a német főparancsnokság intézkedéseivel. Különösen nyugtalanították őket a Szlovákiában történtek, mert attól tartottak, hogy az események átcsapnak az ország területére is. A varsói felkelés időszakában Bor-Komorovszky megbízottal hivatalosan is keresték a kapcsolatot a magyar kormányhoz.

¹⁰ A memorandumot közli Nagy Vilmos: Végzetes esztendőök 1938–1945. Körmeny Kiadó, Budapest, 1946. Idézet a 208. o.

¹¹ Uo. 208–209. o.

töltésével és új egységek felállításával még bizonyos mértékben fokozhatjuk is.”¹²

Ez nem volt más, mint mézesmadzag, mert a kormány nagyon jól tudta, milyen gyengén, korszerűtlenül van felszerelve és felfegyverezve a magyar haderő. A német fegyverzet és felszerelés kilátásba helyezése azt a reményt keltette a politikai vezetésben, hogy a hadsereg a németek oldalán még huzamosabb ideig képes lesz állni a harcot és feltartóztatni a szovjet csapatokat. Ám ez bűnös könnyelműség, felelőtlenység és légvárépítés volt a legmagasabb katonai vezető részéről. Neki ugyanis mindnia, hogy a németek soha nem adtak különösebben számottevő segítséget a magyar hadsereg korszerűsítéséhez és megfelelő felfegyverzéséhez. Sőt, a saját céljaikra vették igénybe a magyar haditermelés jelentős hányadát is. Teljesen irreális volt tehát azt feltételezni, méginkább határozottan állítani, hogy az adott helyzetben megváltozik a németek magatartása.

Vörös indokolásának másik fele a legvilágosabban tükrözi az uralgódo osztályok imperialista céljait. Mint írja: „De feltétlenül megköveteli a németek melletti ésszerű kitaratást az is, hogy csak így vagyunk és leszünk képesek a háború befejezésének pillanatáig a jelenlegi magyar területeket integritásukban megtartani, azaz, az ellenséget határainkon megállítani.”¹³ Vagyis félreérthetetlenül megfogalmazza, hogy a Hitler-től kapott területeket csakis mellette harcolva lehet megtartani. Végezetül nyomatékosan leszögezi: „... minden harc, küzdelem és súlyos véráldozat csak akkor nem lesz céltalan, ha a katonai vezetés teljesen bizonyos lehet abban, hogy a politika reálisan mérlegeli a helyzetet... és ha békeajánlatra kényszerülénk, úgy a politikai kibontakozást *csakis az angolszász oldal felé fogja keresni.*”¹⁴

Röviden összegezve tehát a memorandum mondanivalójának lényegét: Vörös János álláspontja — amely egészében tükrözte az uralkodó körök nézeteit és vágyait — az volt, hogy német segítséggel mindaddig kitaratni a szovjet hadsereggel szemben, amíg az angolszász csapatok meg nem szállhatják az országot. Figyelemreméltó a memorandum abból a szempontból is, hogy mutatja azt a jelentős befolyást, amelyet a katonai vezetők gyakoroltak a kormányzat politikájának alakulására. Jellemző egyébként a politikai és katonai vezetés irreális látásmódjára, hogy bár legfőképpen a katonai helyzet alakulása, a szovjet hadsereg gyors közeledése kényszerítette őket kiút keresésére, a kialakult katonai helyzettel képtelenek voltak megfelelő módon számolni, s mindvégig úgy politizáltak, hogy a szovjet hadsereget csak negatívum vették figyelembe. Kizárólag olybá tekintették, mint amely akadályozza terveik megvalósítását, tekintetbe sem vették, mint a kiugrás megkönnyítő tényezőt.

Horthy már augusztus 24-én — a román kiugrást követő napon — arra kérte Weesennayer követet, hogy a német csapatok vonuljanak a Kárpátokhoz, mert a magyar hadseregnek nincs elég ereje azt megvédeni.¹⁵ Szeptember 7-én pedig a koronatanács hozott olyanértelmű határozatot, amely öt páncélos hadosztály Magyarországra küldéséhez kötötte a harc folytatását.¹⁶ A kormányköröket mindkét esetben az a

¹² Uo. 209. o.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo. 211. o.

¹⁵ C. A. Macartney: October fifteorid War. Vol. VI. Houghton Mifflin Co. 1945. vol. II. Univ. Press, Edinburgh, 1961. 320. o.

¹⁶ Íté a történelem... A Szálasi-per. Híradó Könyvtár, Budapest, 1946. 129. o.

törekvés vezette, hogy német segítséggel kihúzzák az időt az angolszász megszállás bekövetkeztéig. Ezzel azonban önmaguk tették lehetővé, hogy a németek jelentős erőt vonjanak össze Magyarországon és könynyűszerrel megghiúsítsák a lényegében előkészítetlen kiugrási kísérletet.

A magyar uralkodó osztályok 1944. augusztus végén, szeptember elején képtelenek voltak a realitások felismerésére, és imperialista osztályérdekeiktől vezetve légvárakat építettek. Azzal ugyanis, hogy a szövetségesek 1944. június 6-án Franciaországban hozták létre a második frontot és nem a Balkánra szálltak partra, illuziókússá vált minden olyan számítás Magyarországon, amely a németekkel való szakítást angolszász megszállásra alapozva, és a szovjet hadsereg nélkül képzelte el.

Igaz, Churchill angol miniszterelnök szerette volna meggátolni a szovjet hadsereg előnyomulását Közép- és Délkelet-Európában, s még 1944 őszén is melengette egy zárt szovjetellenes tömb létrehozásának gondolatát ebben a térségben. Augusztusban a pápával is beszélt ilyen irányú terveiről. A második quebeci konferencia összeülésének idején, 1944. szeptember 12-én így ír erről a Washington Post: „Nem titok, hogy Churchillt egyre jobban nyugtalanítja a balkáni orosz befolyás. Azért keresett segítséget a pápánál, hogy megszüntesse ezt a befolyást. Churchill nyilvánvalóan úgy vélte, hogy a Vörös Hadseregnek Jugoszláviában és az Adriai-tengerparton való megjelenése a Vatikánt is aggasztja. Értesüléseink szerint javasolta, hogy a Földközi-tengeren katolikus államok csoportja legyen Oroszországgal szemben. Ennek tagjai Horvátország, Szlovénia, Magyarország, Olaszország, Spanyolország, Portugália és később esetleg Franciaország.”¹⁷ Churchill az angol imperialista körök földközi-tengeri érdekeit képviselve, a második front létrehozása után sem mondott le véglegesen az olaszországi hadműveleteknek Balkán felé irányuló kiterjesztéséről, és törekedett, hogy az helyet kapjon az angolszász hadászati célkitűzésekben. Erre enged következtetni a második quebeci konferenciára történő elutazása előtt tett nyilatkozata is: „Nagyon szeretném, ha Közép-Európa néhány körzetében megelőznénk az oroszokat. A magyarok például kijelentették, hogy ellenállnak a szovjet előnyomulással szemben, de leteszik a fegyvert az angolok előtt, ha azok időben odaérhetnek. Nagyon szeretném, hogy amennyiben a németek kivonulnak Olaszországból, vagy visszavonulnak az Alpokig, Alexander¹⁸ az Adriai-tenger partja mentén mért kombinált csapatokkal elfoglalná és megszállná Isztria-félszigetet és megkísérelné, hogy előbb eljusson Bécsbe, mint az oroszok.”¹⁹ Az angol miniszterelnök és tanácsadói úgy vélték, hogy a Balkánra kiterjesztett harcvékenység a legalkalmasabb a szovjet hadsereg előnyomulásának korlátozására, illetve megelőzésére a számukra legfontosabb körzetekben. Arra számítottak, hogy a Balkánról könnyen elérhetik Magyarországot és Ausztriát, majd Prágán keresztül Berlint, Münchenen át pedig Dél-Németországot.²⁰

Churchill a konferencián hangot is adott nézeteinek, de csupán részleges eredményt tudott elérni. Abban ugyanis teljesen egyetértettek az

¹⁷ Idézi Gyeborin: A második világháború. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1961. 401—402. o.

¹⁸ Tábornagy, az olaszországi szövetséges csapatok főparancsnoka.

¹⁹ W. S. Churchill: The Second World War. History of modern Hungary 1929—Boston, 1953. 148. o.

²⁰ Isztoriaja Velikoj Otyecsesztvennoj Vojny Szovetszkogo Szozjuza 1941—1945. Tom. IV. Moskva, Voenizdat, 1962. 307. o.

amerikai—angol partnerek, hogy a szovjet hadsereg előnyomulását jó lenne minél kisebb területre korlátozni Európában, ám a megvalósítást mindketten saját imperialista érdekeiknek megfelelően képzelték el. Az angol miniszterelnökek szemben — aki az olaszországi hadműveletek kiterjesztésével a Balkánon, Magyarországon és Ausztriában szeretne volna újtát állni a szovjet hadseregnek — Rooseveltt a ruhr-vidéki ipar-telepek megszerzésére törekedett. Ezek lehető leggyorsabb elfoglalásával akarta tényleg kényszeríteni Németországot, s ekképpen megelőzni a szovjet hadsereget. Ebből kiindulva ragaszkodott hozzá, hogy a nyugati arcvonalat tekintsék elsőrendűnek; nem engedte meggyengíteni az ott harcoló csapatokat, az olaszországi hadművelet kiterjesztését pedig a harcok eredményeitől tette függővé. Az imperialista ellentétek összehatásakor Churchill — mint annyiszor — engedni kényszerült. Tudomásul kellett vennie, hogy az angolszász főparancsnokságnak nincs kellő ereje egy új hadászati irány létrehozására, a franciaországi irány pedig nem lehet meggyengíteni. Végül megelégedett vele, hogy két angol dandárt kijelöltek Athén körzetének megszállására, a görög népi felszabadító mozgalom letörésére.²¹ Bármennyire is szimpatikus volt tehát az angol imperialista körök számára a Horthy-Magyarországgal kötendő különbéke és az ország megszállásának gondolata, annak realizálása érdekében mitsem tehettek.²²

Ám Horthy semmiképp sem akarta tudomásul venni a számára oly keserves tényeket. Hiába üzenték meg az angolszászok Bakách-Bessenyei György, volt berni követen keresztül, hogy fegyverszünetről csak a Szovjetunió bevonásával lehet tárgyalásokat kezdeni, Horthy szeptember 1-i válaszában kategorikusan leszögezte: kizárólag a nyugati hatalmakkal kíván tárgyalni.²³ Szeptember 9-én ismét csak azt üzent Bakách-Bessenyeivel, hogy kiugrásról csak abban az esetben lehet szó, ha légi úton legalább két-három hadosztály érkezik az országba.²⁴ Bár kénytelen volt belátni, hogy az események nem az ő vágyai szerint alakulnak, mielőtt fegyverszüneti delegációt indított volna Moszkvába, az olaszországi szövetséges főparancsnokságra is megbízottat küldött. Jellemző módon arra kérte az angolszász hatalmakat, hogy ne engedjék a szovjet csapatokat Magyarország területére, vagy legalább néhány hadosztállyal az angolok is lépjék át a határt a Dunántúlon. Leszögezte, hogy amennyiben csak a szovjet csapatok vonulnak be az országba, a magyar hadsereg folytatni fogja a harcot ellenük. Mint ismeretes, a küldetés eredménytelen maradt. Az amerikai-angol kormány nem tudott kedvező választ adni Horthynak. Kérélmével a Szovjetunióhoz utasít-

21 Churchill: i. m. 141. o.

22 Olvedi Ignác a Hadtörténelmi Közlemények 1964. 3. számában közölt tanulmányában (454—455. o.) kimutatja, hogy a balkáni partraszállás nem azért maradt el, mert a nyugati szövetségesek kénytelenek voltak a Szovjetunióval kötött megállapodáshoz tartani magukat. Ilyen megállapodás nem volt. Ez igaz, de véleményem szerint nem ebben van a probléma lényege. A Szovjetunió és a nyugati szövetségesei között egy olyan megállapodás volt, mely szerint nem kötnék külön-béket egymás háta mögött. Ehhez voltak kénytelenek tartani magukat az angolszászok, mivel nem rendelkeztek elegendő erővel, hogy partraszálljanak a Balkánon is. Ez a probléma lényege, ezért voltak irreálisak Horthyék reményei. Az adott körülmények között a nyugati hatalmak nem kockáztathatták meg az ellentétek túlfeszítését és a Szovjetunióval való szakítást, hiszen annak erejére feltétlenül szükségük volt a győzelemhez. Ez az összekötő erő tartósabbnak és szilárdabbnak bizonyult az imperialista terveknel és érdekeknel.

23 Macartney: i. m. 335—336. o.

24 Uo. 339. o.

totta, s ugyanakkor Bakách-Bessenyeitől is hasonló értesítés érkezett.²⁵ Ezt követően indult el, annyi tévovázás és huzavona után, a Faragho altábornagy vezette küldöttség szeptember 28-án Moszkvába.

Bár a fegyverszünet kérésére Horthy végül is elszánta magát, a kiugrást kezdettől a hadsereg németek ellen fordítása nélkül képzelte el. Az ő szeme előtt „...mindig a finn és nem a román példa lebegett.”²⁶ Éppen ezért a szeptember 7-i külön tanácskozáson²⁷ a fegyverszünet egyik feltételeként jelölték meg, hogy a német csapatok szabadon kivonulhassanak az országból.²⁸ Ugyanezt kérte Horthy a fegyverszüneti delegációval Sztálinnak küldött levelében is.²⁹ Arra számított, hogy fegyverszünet esetén a német csapatok harc nélkül fel fogják adni Magyarországot. Október 14-én este vezérkar főnökének a katonai előkészületek elégtelenségére vonatkozó aggályait így háritotta el: „Bizom abban, hogyha a német követet felkérem, hogy a német csapatok hagyják el az állam területét, úgy Magyarországon is az lesz a helyzet, mint volt Finnországban, ahol a német csapatok nyomban elhagyták Finnország területét.”³⁰

Horthy ebbéli reményei minden alapot nélkülöztek. Finnország és Magyarország hadászati helyzete jelentősen különbözött, s ez eleve kizárta a finn megoldás alkalmazhatóságát Magyarországon. A németek számára igen kedvező volt a harc nélküli visszavonulás lehetőségének biztosítása Finnországból. Hadászati helyzetüket nem nehezítette különösebben az ország feladása, ellenben jelentős erőt kötött volna le, ha megpróbálják azt még ideig-óráig tartani. Ezzel szemben Magyarország sokkal fontosabb helyet foglalt el Hitler terveiben, mondhatni létfontosságú volt a háború elhúzására irányuló erőfeszítések hatékonyságához. Mindenekelőtt a teljesen elszigetelt náci Németország nem nélkülözhetette a magyar mezőgazdaság és hadiipar termelését.³¹ Románia kiugrása után Hitler különösen fontosnak tartotta, hogy a zalai olajat a lehető legtávolabb tartsa birtokában.³² De igen jelentős volt Magyarország szerepe földrajzi helyzete miatt is. Rajta keresztül vezetnek ugyanis a legrövidebb útvonalak Ausztriába és Dél-Németországba. Magyarország kézbentartása tehát az osztrák és dél-német iparvidéket biztosította, valamint a német főparancsnokság összeköttetését a Balkánon és Csehszlovákiában harcoló erőivel. Ennélfogva Magyarország homokra épült minden olyan elképzelés, amely a németekkel történő szakítást nem kapcsolta össze az ellenük irányuló fegyveres fellépéssel.

Ismeretes, hogy Horthy csupán akkor szánta rá magát, hogy fegy-

²⁵ Lásd Horthy Miklós: Emlékirataim. Alberdi, Buenos Aires, 1953. 266. o. és Macartney: i. m. 354. o.

²⁶ Horthy: i. m. 273. o.

²⁷ Részvevői Horthyn kívül: Lakatos Géza miniszterelnök, Csataj Lajos honvédelmi miniszter, Hennyey Gusztáv külügyminiszter, Vörös János vezérkari főnök, Vattay Antal főhadsegéd és Ambrózy Gyula, a kabinetiroda főnöke.

²⁸ Macartney: i. m. 337. o.

²⁹ Uo. 354. o.

³⁰ Paál Jób—Radó Antal: A debreceni feltámadás. Tiszántúli Nyomda. Debrecen, 1947. 45. o.

³¹ A magyar hadiipar termelésre adatok. Berend T. Iván—Ránki György: Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában, 1933—1944. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. 418., 428. és 481. o.

³² Hitlernek a magyarországi olajmezők kézbentartására vonatkozó elhatározására lásd például Heinz Guderian: Erinnerungen eines Soldaten. Vowinkel, Heidelberg, 1951. 357. o. Magyarország hadászati jelentőségére Hitler 1944. július 31-i véleményét Hitlers Lagebesprechungen. Die Protokollfragmente seiner militärischen Konferenzen. Deutsche Verlag Anstalt, Stuttgart, 1962. 589. o.

verszüneti delegációt küldjön Moszkvába, amikor kénytelen volt belátni a nyugatiakkal kötendő különbékére, illetve az országnak angolszász megszállására irányuló reményei csődjét. Amikor a szovjet csapatok még nem kezdték meg magyarországi hadműveletüket. A kormányzó ezt ismét csak időhúzásra, taktikázásra használta fel. Megpróbált feltételeket szabni, késlekedett a fegyverszünet aláírására jogosító felhatalmazás elküldésével, s nem túlzás megállapítani, hogy a fegyverszünet elfogadására kizárólag a szovjet csapatok sikerei kényszerítették. A 2. Ukrán Front október 6-án megindított támadása ugyanis napok alatt jelentős eredménnyel járt a Tiszántúlon. A front főcsapásának irányában tevékenykedő erők október 8-án estig mélyen előretörték a Tiszántúlon, s csapásaik elvágták az Oradea és Debrecen körzetében védekező német csoportosításokat a tiszai átkelőhelyeket biztosító csapatoktól. A szovjet gyorsan mozgó magasabbegységek erre az időre több ponton átkeltek a Sebes-Körösön, s annak északi partján, majd tovább Nagyrábé—Püspökladány—Karcag Ény—Túrkeve—Mezőtúr—Szarvas—Ócsöd vonalában húzódó terepszakaszt érték el. Október 8-án estig Plijev altábornagy lovas-gépesített csoportjának egy lovas hadteste felszabadította Hajdúszoboszlót és Nádudvart. Két nappal később a Tiszán átkelt 18. harcokoszadtest előrevetett osztagai betörték Kecskemétre, október 11-én pedig a 46. hadsereg csapatai felszabadították Szegedet. Ezeknek az eseményeknek van döntő szerepük abban, hogy Horthy végül is október 11-én elfogadta a fegyverszüneti feltételeket. Amikor ugyanakkor azt is kérte, hogy a szovjet hadvezetés állítsa le a Tiszán átkelt csapatok további előnyomulását Budapest felé. Kérését azzal indokolta, hogy azt a magyar csapatok elrendelt visszavonásának biztosítása teszi szükségessé.

A fegyverszünet aláírása tehát annyi tétovázás és huzavona után végre megtörtént. Horthy elfogadta a feltételeket, melyek a többi között azt is előírták, hogy a hadsereget a németek ellen kell fordítani. Ennek ellenére Horthy és környezete bűnös könnyelműséget és felelőtlen séget tanúsított a kiugrási kísérlet előkészítése során. Az október közepére kialakult helyzet még a korábbinál is világosabban mutatta és sürgetően követelte az ellenállási mozgalom erőivel való összefogást, s a hadsereg németek ellen fordításának szükségességét. A szélsőjobboldal egységfrontjának létrejötte, a Nemzeti Szövetség megalakulása és felépése, Bakay altábornagy, budapesti hadtestparancsnok elrablása, Szalasi német védelem alá helyezése és más események a készülő nyilas puccs figyelmeztető jelei voltak. Ezek határozott cselekvést követeltek. Ugyanígy Ribentropp külügyminiszter szeptember 8-i üzenete³³ már elég korán nem hagyott semmi kétséget aziránt, hogy a németek minden rendelkezésre álló erővel igyekezni fognak megakadályozni a kiugrást. Márpedig október közepére ez a rendelkezésre álló erő egyáltalán nem volt lebecsülendő. Az eddig ismert adatok szerint Bach-Zelewsky Budapesten egy SS lovas hadosztállyal, egy harcokoszászólóaljjal, négy darab 38 mm-es „Siegfried” vasúti ágyúval rendelkezett,³⁴ és szükség esetén felhasználhatta a 24. páncélos hadosztály Szolnokról beérkezett részeit

³³ Országos Levéltár. Minisztertanács jegyzőkönyve 1944. szeptember 8. Közli: Magyarország és a második világháború. Kossuth, Budapest, 1959. 473—483. o.

³⁴ Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1941—1945. Band IV. Erste Halbband. Bernard und Graefe Verlag, Frankfurt am Main, 1961. 864. o. és Hitlers Lagebesprechungen. 709. o.

is.³⁵ A szintén Budapestre küldött Skorzeny parancsnoksága alá két ejtőernyős vadászszázalaj, egy gépesített gyalogszázalaj, egy megerősített „Jagdverband”, egy harcokocsiszázad és egy különleges század tartozott.³⁶ Ugyanakkor Greiffenberg tábornoknak, a Wehrmacht magyarországi meghatalmazott tábornokának az ország különböző részein állomásozó négy SS hadosztály, egy SS dandár és három egyéb hadosztály volt alárendelve.³⁷

E jelentős erővel szemben a *kiugrás csak a felfegyverzett munkásságra támaszkodva és a hadsereg bevonásával lett volna végrehajtható*. Ám mindettől a döntő pillanattól visszariadtak Horthyék. Bár a Magyar Front vezetőivel megállapodtak az együttműködést illetően, a megállapodást nem tartották be. Nem adtak fegyvereket a munkásság felfegyverzéséhez, nem értesítették a Magyar Frontot a kormányzói proklamáció nyilvánosságra hozatalának időpontjáról. Ily módon az antifasiszta, demokratikus erőknek, amelyek napokkal későbbre várták az események bekövetkezését, nem volt idejük felkészülni. A felfegyverzetlen budapesti munkásság így akcióképtelen volt a kritikus időben, s nem lépett fel, hogy megfordítsa az események menetét. A Magyar Front szervezetei gyengék voltak ahhoz, hogy a fordulatot *az uralkodó osztály és a hadsereg nélkül véghez vigyék* a német túlerővel, a felfegyverzett nyilásokkal és az átállt karhatalommal szemben.

A kiugrás katonai biztosítására tett előkészületek azt mutatják, hogy azok csupán a látszat kedvéért folytak. Az előkészületek kapcsán egyáltalán nem mérték fel a helyzet komolyságát, a várható nehézségeket, s tulajdonképpen nem számoltak fegyveres összecsapás lehetőségével. Pedig a legfelső katonai vezetés Románia kiugrását követően több jelzést kapott. Így például a sztriji hadifogolytáborban mintegy 40 magyar tiszt memorandumot készített, amelyben az ország megmentése érdekében felszólította Miklós Béla vezéreztet, az 1. Magyar Hadsereg parancsnokát; kössön fegyverszünetet a Vörös Hadsereggel és kezdjen harcot a német megszállók ellen.³⁸ A Hadiakadémiára beosztott vezérkari tisztek között is kialakult egy csoport, amely a katonai helyzet hatására belátta a németekkel való szakítás halaszthatatlan szükségességét, s különböző elképzeléseket alakított ki ennek végrehajtására. Közöttük szerepelt az 1. hadsereg átállításának terve, és elkészítették a leváltandó németbérenc katonai vezetők, s a helyükre kinevezendőknévjegyzékét is. Ezt eljuttatták a vezérkar főnökéhez azzal a javaslattal együtt, hogy a kormányzó szemle ürügyén utazzon Husztra és ott, az 1. hadsereg parancsnokságán jelentse be a fegyverszünetet.³⁹

Egyik javaslat sem valósult meg. Miklós Béla a neki átadott memorandumot Horthyhoz továbbította, ő maga semmi katonai előkészületet nem fogantatott. Vörös János sem tett lépéseket a megbízhatatlan katonai vezetők felváltására, még saját legszűkebb környezetét sem tisztította meg a németbérenc elemektől.⁴⁰ Október 14-én este — nem ko-

³⁵ Ferdinand von Senger und Etterlin: Die 24. Panzer-Division vormalis 1. Kawalliere-Division 1939—1945. Vowinkel Verlag, Neckargemünd, 1962. 265—266. o.

³⁶ Otto Skorzeny: Geheimkommando Skorzeny. Hamburg, 1950. 203—204. o.

³⁷ Borus József: A magyarországi hadműveletek jelentősége a második világháború történetében. Hadtörténelmi Közlemények, 1964. 3. sz.

³⁸ A memorandum szövegét közli a Magyar Újság 1944. szeptember 26-i száma.

³⁹ A névsort és a javaslatot Lajtos Árpád vk. őrnagy adta át Vörös vezérrezdesnek. Lajtos Árpád visszaemlékezése. Hadtörténelmi Levéltár. Kéziratár.

⁴⁰ Mint ismeretes, a hadsereg magatartására intézkedő titkos parancs továbbítását éppen Kapitány Albin vk. őrnagy, Vörös János parancsőrtszjtje szabályta el.

rábban — javasolta Horthynak; Huszton jelentse be a fegyverszünetet, de ezzel már nem ért cél. A kormányzó fölöslegesen vélte az aggályoskodást és nem volt hajlandó elhagyni a fővárost.⁴¹

A kiugrás katonai biztosításának terve látszatra megfelelőnek s a végrehajtásra tett intézkedések elegendőnek tűnnek. A terv magában foglalta Budapest védelmének megszervezését, valamint az 1. és a 2. hadsereg együttműködését a szovjet csapatokkal. Az I. hadtestnek a fővárosban állomásozó csekély erőit⁴² az 1. lovas, az 1. páncélos és a 10. gyaloghadosztály összpontosításával szándékoztak kiegészíteni, az 1. és a 2. hadseregnek pedig elrendelték; kezdje meg a visszavonulást a Tisza—Bodrog, illetve Meszes-hegység vonalára.⁴³ Horthy október 11-én Vattay Antal altábornagy, főhadsegéd jelenletében — akire a katonai előkészületek szervezését bízta — fogadta Miklós Béla és Veress Lajos vezéreztetés, hadseregparancsnokokat s közölte velük: „Az 1920. március 1-i rendeletem végrehajtandó” szövegű parancsának vétele után haladéktalanul lépjenek érintkezésbe a szovjet csapatokkal és kezdjék meg a harcot a németek ellen.⁴⁴

A látszatra mindennel számoló terv azonban nem nyugodott reális alapokon. Budapest megerősítésére az intézkedést későn adták ki. A kormányzó kiáltvány nyilvánosságra hozatalának időpontjában a várt csapatok még nem érkeztek be, s mivel a munkásságot sem fegyverezték fel, a német túlerő Budapesten biztosította a nyilasok hatalomra jutását. A német túlerő érvényesülését megkönnyítette, hogy Horthyék semmit sem tettek a katonai előkészületek személyi feltételeinek megteremtése érdekében. Így a fővárosban a katonai és karhatalmi egységek órák alatt a nyilas és németbarát tisztek befolyása alá kerültek. Mint már szó volt róla, a kiugrás megakadályozására a németeknek Budapesten és környékén rendelkezésre állt egy SS lovas hadosztály, egy harcokcsizászlóalj, két ejtőernyős vadászászlóalj, egy gépesített gyalogzászlóalj, egy megerősített „Jagdverband”, egy harcokcsizászáhad, egy különleges század és négy db 38 mm-es „Siegfried” vasúti ágyú. Szükség esetén felhasználhathatták a 24. páncélos hadosztály Szolnokról beérkezet részeit is. Egyelőre még kiderítetlen, hogy Greiffenberg tábornoknak, a Wehrmacht magyarországi meghatalmazott tábornokának alárendeltségébe tartozó négy SS hadosztályból, egy SS dandárból és három egyéb hadosztályból mennyi állomásozott a fővárosban és környékén. Ezzel szemben Budapesten nem volt számottevő katonai erő. Egy pót-gyalogezred, egy gyalogzászlóalj, két — kiképző harcokcsikkal felszerelt — páncélos zászlóalj, egy gépkocsizó zászlóalj, egy karhatalmi zászlóalj, egy folyamőr-osztály, néhány légvédelmi üteg és a testőrség jelentette a fővárosban rendelkezésre álló erőt. A lovas hadosztály Kecskemét körzetében volt, a vasúti szállítással Budapestre tartó 10. gyaloghadosztály pedig éleivel még csupán Hatvant érte el. A katonai erőviszonyok tehát nem kedveztek a kiugrásnak, s ezt még tetézte, hogy a csapatok vezetése nem volt

⁴¹ Paál—Radó: i. m. 45. o.

⁴² Az I. hadtestnek egy pót-gyalogezrede, egy gépkocsizó zászlóalja, két páncélos zászlóalja (kiképzési célokat szolgáló harcokcsikkal), két légvédelmi ütege volt. Alárendeltségébe került még az időközben Szegedről felrendelt 9./II. zászlóalj és számolt a folyamőr-ség Budán elhelyezett egy osztályával is. A kormányzó testőrség, beleértve a testőr lövészászlóaljat is, egészen gyengén volt felfegyverezve, nem jelentett számottevően harc képes erőt.

⁴³ Az intézkedésekről Vörös vezéreztetés tájékoztatta az október 15-i koronatanács részvevőit. A koronatanács jegyzőkönyvét lásd Felszabadulás 1944. szeptember 26—1945. április 4. Dokumentumok. Szikra, Budapest, 1955. 41—44. o.

⁴⁴ Macartney: i. m. 382. o.

megbízható kézben. Ilyen körülmények között végzetessé vált, hogy a budapesti munkásság nem volt előkészítve és felfegyverezve, így nem érvényesülhetett kényszerítő ereje, nem befolyásolhatta a katonatömegek magatartását, s azok ki voltak szolgáltatva németbérenc nyilas parancsnokaiknak.⁴⁵

Végzetes hibának bizonyult egyébként, hogy a hadsereg magatartását titkos parancssal tervezték szabályozni. Ez egyben kétségeket támaszt a szándék komolyságát illetően is. Egyáltalán nem számoltak azzal, hogy a parancs továbbítása esetleg késedelmet szenvedhet vagy lehetetlenné válik s így az átállítás meghiúsulhat. A kiugrás sikeres végrehajtása minimálisan azt követelte volna, hogy a kormányzói proklamáció, illetve a hadparancs határozott utasítást tartalmazzon a csapatok magatartására, teendőire.⁴⁶ Ezzel szemben még a proklamációból is kihagyták az alábbi mondatot: „a németekkel a mai naptól kezdve Magyarország harcban lévőnek tekinti magát.”⁴⁷ — pedig ez legalább valamelyes támpontot adott volna a határozott cselekvéshez.

Ily módon a kormányzói proklamáció teljesen váratlanul s egyben felkészületlenül érte a hadsereget. A hadparancs nem tartalmazott határozott útmutatást, Vörös vezérkari főnök parancsörtisztje elszabotálta a titkos parancs továbbítását, a hadműveleti osztály vezetője olyan értelmű utasítást küldött a csapatoknak, hogy a proklamáció nem jelenti a fegyverszünet megkötését, ezért a további parancsig harcolniuk kell. Ez utóbbi parancsot Vörös vezérkari főnök is jóváhagyta a németbarát katonai vezetők nyomása alatt. A kritikus órákban Vörös János gyáván és kétszínűen viselkedett. Egyetértett azzal, hogy ki kell lépni a Hitler oldalán viselt háborúból, tudott a fegyverszünet megkötéséről s arról a megállapodásról, mely szerint a hadsereget a németek ellen kell fordítani, mégis aláírt egy olyan parancsot, amely bizonytalan kimenetelű fegyverszüneti tárgyalásokról beszélt. A későbbiek során számtalanszor arra hivatkozott, hogy október 15-én a vezérkar ellen semmit sem tehetett. Ez igaz, de a súlyos mulasztást éppen azzal követte el, hogy bár a romániai fordulat után fokozatosan felismerte a fegyverszünet elkerülhetetlenségét, semmit sem tett a vezérkar megtisztítása érdekében. Ahogyan Szálasi már szeptemberben „... megtette az intézkedést Bergefy révén arra, hogy adott jelre a magyar parancsnokságot leváltassa,

⁴⁵ Borus József az október 15-i erőviszonyokat vizsgálva (*Hadtörténelmi Közlemények*, 1964. 3. szám, 431. o.) arra a megállapításra jut, hogy a kiugrási kísérlet már csak a németek jelentős túlereje miatt sem sikerülhetett. Megállapítása nem fedi pontosan a tényeket, egyben csökkenti Horthyék felelősségét. Eppen azt homályosítja el ugyanis, hogy a helyzet illetően való alakulásáért maguk a kormánykörök felelősek, huzavonájukkal, tétovázásukkal idézték, illetve segítették elő. A német túlerő az adott esetben kizárólag azért érvényesülhetett, mert nem szervezték meg kellően a katonai előkészületeket és megszegték a Magyar Frontal kötött megállapodást. A Magyar Front pedig egyáltalán nem volt felkészülve az eseményekre és szervezeti gyengesége folytán nem tudta kikényszeríteni a fordulatot.

⁴⁶ Teljes mértékben reális és érthető Kéry Kálmánnak, az 1. hadsereg vezérkari főnökének a visszaemlékezésében elfoglalt álláspontja a titkos parancsról. Mint írja: „Ez a távirat soha nem érkezett le Husztra és miután céljáról tájékoztatva nem voltam, elképzelem, hogy mit tettem volna vele. E kritikus órákban aligha szenteltem volna neki egy perc figyelmet is, gondolván, hogy majd nyugodtabb körülmények között ráérek vele foglalkozni, mely talán a sarkantyúviselés régi rendjét hivatott szabályozni”. Lásd: *Kéry Kálmán* visszaemlékezése. *Hadtörténelmi Levéltár. Kéziratár.*

⁴⁷ A Szálasi-per. Lakatos tanúvallomása 1946. február 17. Országos Levéltár. Filmtára. 7886. doboz.

elsősorban ezredesig lemenően⁴⁸ lehetősége volt rá a vezérkar főnökének is, de nem élt vele. Határozatlansága, kétszínűsége és gyávasága a németek és nyilasok kezére játszott s nagyban megkönnyítette, hogy azok minden különösebb nehézség nélkül átvegyék a hatalmat.

A kormányzói kiáltvány elhangzása után röviddel a hadseregparancsnokságok sorra kapcsolatot találtak a kormányzóság katonai irodájával. A 2. hadsereg parancsnoka Pogány ezredessel, Vattay altábornagy helyettesével beszélt, s megkérdezte: hogyan értelmezze a kormányzói proklamációt a Vörös-féle hadparancs után? Pogány megismételte a titkos parancsot, amelynek értelmében a németek ellen kellett fordulni. Veress vezérezredes ki is adta az erre vonatkozó utasításokat, de végrehajtásukból nem lett semmi, mert saját vezérkari főnöke letartóztatta és átadta a németeknek. Október 16-án kora reggel Kozár ezredes, a 2. hadsereg vezérkari főnöke már közölte a csapatokkal Friessner vezérezredes alábbi parancsát: „Mostantól kezdve a *magyar vezérkar parancsai csak abban az esetben érvényesek*, ha azt a HGR Süd vagy a saját parancsnoklási körzetében az AGR Wöhler, vagy a 6. né. hads. pság. jóváhagyta. Minden magyar parancsnokot, *aki közvetlenül vesz át magyar vezérkartól parancsokat*, melyeket a HGR Süd nem hagyott jóvá, *mint árulót letartóztatom.*”⁴⁹ Így tehát a 2. hadseregnél a németeknek azonnal sikerült úrrá lenniük a helyzeten. A hadseregparancsnokságon lévő árulók nem tévóvtak. Nagyon határozottan magukhoz ragadták a kezdeményezést és megakadályozták, hogy a csapatok bármit tehesenek a németek ellen. Veress Lajos esete is mutatja, mennyire nem készültek fel a legmagasabb katonai vezetők a várható fejleményekre. Ő is hosszabb ideje tudott a készülő eseményekről, mégsem gondolt rá, hogy az átállás személyi feltételeit legalább legszűkebb környezetében biztosítsa.

Meglepetésszerűen hatottak az események az 1. hadsereg parancsnokságán is. Miklós Bélával és vezérkari főnökével még október 13-án este táviratilag közölték, hogy másnap este Szatmárnémetiben részt kell venniük Vörös János eligazításán. Erre utasították a 2. hadsereg parancsnokát is. Október 14-én délután azonban értesítették őket, hogy a tervezett eligazítás elmarad. Horthy ugyanis úgy vélekedett, hogy Vattay főhadsegéd már tájékoztatta a két hadseregparancsnokot a fegyverszünettel kapcsolatos teendőkről, tehát szükségtelen az újabb eligazítás. Így október 15-én reggel az 1. hadseregnél mitsem sejtettek a készülő eseményekről, sőt a hadseregparancsnokság éppen áttelepülőben volt Husztról Beregszászra.⁵⁰ Kéry Kálmán vk. ezredes, az 1. hadsereg vezérkari főnöke Husztról jelentéstételre a Beregszászon berendezkedő hadseregparancsnokhoz érkezett, amikor a rádióban felhangzott a proklamáció. Kéry azonnal visszaindult Husztra, hogy jelen legyen a csapatok megtartására intézkedő hadparancs megérkeztekor. Miklós Béla ugyanakkor elrendelte a Beregszászon állomásozó német alakulatok lefegyverzését és az összekötő törzs bevonultatását. A hadseregparancsnok tehát az első percekben nem volt híján a határozottságnak. Kérynek Huszton átadták a vezérkar táviratát, mely szerint nincs szó fegyverletételről. Erre ő elrendelte, hogy a csapatok tartsák állásaikat, legyenek készen bármely irányú támadás visszaverésére és ne provokálják a szovjet csapatokat.

⁴⁸ Uo. Beregfy vallomása. 1946. február 12.

⁴⁹ Hadtörténelmi Levéltár. Békeelőkészítő Bizottság katonai iratai. VII/52.

⁵⁰ Kéry Kálmán visszaemlékezése.

A német összekötő tiszteket felszólította, ne hagyják el elhelyezési körleteiket és intézkedett összeköttetések megszakítására. Megkísérelte, hogy kapcsolatba lépjen Vörös vezérkari főnökkel, de csupán Kapitánffy őrnagy, parancsértiszttel tudott beszélni, akitől semmi felvilágosítást nem kapott. Késő délután sikerült végre beszélnie Vattay altábornaggyal, aki közölte vele: „... a kormányzói szózat hiteles és érvényben van, a németekkel az érintkezést meg kell szakítani, az oroszokkal pedig felvenni. Arról azonban, hogy a fegyverszünet meg van-e kötve és mi annak feltétele, hogy melyek a hadsereg további hadműveleti feladatai, nem nyilatkozott, és a további beszélgetést elhárította azzal »nincs időm veled beszélni, mert itt az események zajlanak.«⁵¹

Bár Vattay tájékoztatása kétségkívül sok kívánnivalót hagyott maga után, az alapvető tennivalókat mégis megszabta. Kéry Kálmán, nagyon helyesen, le is vonta belőle azt a következtetést, hogy másnap korán reggel átmegy a szovjet csapatokhoz és tisztázza a további teendőket. Az éjjél előtt Husztra visszaérkező Miklós Béla egyetértett ezzel és jóváhagyta Kéry összes intézkedését. *Ő maga azonban nem azt tette, amit a kritikus helyzetben a kiugrás sikere érdekében tennie kellett volna.* Számos meddő próbálkozás után, 16-án hajnalban sikerült beszélnie Vörös vezérezredessel, aki közölte vele, hogy fogoly a saját irodájában, majd megparancsolta, hogy a hadsereg folytassa a harcot a németek oldalán. Felhívta Miklós Béla figyelmét: ügyeljének a balszárnyra, hogy az 1. Német Páncélos Hadseregnek a duklai horpadásban harcoló részei ne kerüljenek veszélyes helyzetbe.⁵² Miklós Bélát a Vörössel folytatott beszélgetés teljesen kizozta sodrából és közölte Kéryvel: ő is átmegy a szovjet csapatokhoz. A parancsnokságot átadta az éppen ott tartózkodó Vasváry vezérőrnagynak, a 16. hadosztály parancsnokának. Kéry Miklós Béla utasítására fogalmazott egy parancsot: „Ennek lényege az volt, hogy az 1. hadseregnek a rádióon közölt részletintézkedések alapján a Vörös Hadsereggel együttműködve a németek ellen kell fordulnia.”⁵³ Abban állapotok meg, hogy Vasváry a parancsot a Miklós Bélaéktól érkező rádióutasításra hirdeti ki.

Október 16-án reggel indult el Miklós Béla, vezérkari főnöke és segéd tisztje társaságában, mintha Heinriczi vezérezredes, az előljáró német parancsnok Szobráncra szóló meghívásának tenne eleget. Az esti órákban beérkeztek a Volócon települt szovjet hadosztályparancsnokságra, ahol a fegyverszüneti feltételekről nem tudtak semmit, de leállították a másnapi támadás előkészületeit. A rövidesen megérkező hadtestparancsnok azt az utasítást kapta a 4. Ukrán Front parancsnokától, hogy október 17-én reggel kísértesse a küldöttséget a frontparancsnokság főhadiszállására, Liskóra. Ott Petrov vezérezredes, frontparancsnok és Miklós Béla közti megegyezés alapján Kéry Kálmán fogalmazott egy kiáltványt, és intézkedést dolgozott ki az 1. hadsereg visszavonulására Nagyszöllős—Munkács—Ungvár vonalára. A csapatoknak a megadott körzetekben kellett volna gyülekezniük, s készen lenni a további alkalmazásra. Mehlisz vezérezredes, a 4. Ukrán Front politikai osztályvezetőjének határozata értelmében a kiáltványt és a visszavonulást elrendelő parancsokat önként jelentkező hadifogoly tisztek vitték át az arcvonalon. Október 18-án hajnalban igazította el Kéry a megbízatást vállaló 14 magyar tisztet.⁵⁴

51 Uo.

52 Uo.

53 Uo.

54 Uo.

Mehlisz vezéreredes döntése nem volt helyes, nem számolt a körülményekkel. Az akció nem érte el célját. A vállalkozók legtöbbször a nyilasok kezébe került és teljesen értelmetlenül, hiábavalóan áldozta életét.

Az 1. hadseregnél Miklós Bélának átállása után lényegében semmi sem történt a németekkel való szembefordulás érdekében. Vasváry vezérőrnagy még 15-én az esti órákban elrendelte a 24. gyaloghadosztály visszavonulását Máramarossziget vonalába, s ez meg is kezdődött. Mivel azonban a megbeszélrt rádióparancs nem érkezett meg, Vasváry és a csapatok tulajdonképpen tétlenül vártak. Nem így Beregfy, Szálasi honvédelmi minisztere. Október 16-án Vasváryt táviratilag felváltotta a III. hadtest parancsnokával, másnap pedig már megérkezett a kinevezett új hadseregpáncsnok: László Dezső vezéreredes.

Az 1. hadsereg tehát éppúgy, mint a 2. hadsereg elveszett a fegyverszünet végrehajtása számára. *Minden más körülmény mellett, ebben döntően közrejátstott Miklós Béla hadseregpáncsnok átállása.* Amennyire helyes volt Kéry ezredes elhatározása, hogy személyesen veszi fel a kapcsolatot a szovjet frontparancsnoksággal, annyira helytelen és szükségtelen volt a hadseregpáncsnoknak a legválságosabb időben otthagynia csapatait. Mivel az 1. hadsereg arcvonalszakaszán nem volt számotvető közbeékelrt, vagy mögöttes német erő, a hadseregpáncsnok eléggé széles körű cselekvési szabadsággal rendelkezett ahhoz, hogy megnyissa az arcvonalat a szovjet csapatok előtt, és hadseregével meginduljon Budapest felé. Ehhez azonban a helyén kellett volna maradnia, nyomban kidolgoztatnia és elrendelnie a szükséges hadmozdulatokat, s intézkednie a megbízhatatlan tiszték letartóztatására. Ehelyett Miklós Béla a könnyebb megoldást választotta. Látva a kiugrást előkészítő erők tétovázását és határozatlanságát, lényegében megfuttat a reá háruló történelmi szerep és a vele járó felelősség előtt. A 4. Ukrán Front főhadiszállásán kiadott parancsainak és felhívásainak természetstzerűleg nem lehetett olyan foganatja, mintha azokat a helyén maradvá és késedelem nélkül adta volna ki. Tagadhatatlan, hogy személyes átállásának így is volt pozitív hatása: hozzájárult a magyar csapatok erkölcsi- és harcértékének rohamos csökkenéséhez. Átállását követő három nap alatt mintegy 6000 katona és tiszt ment át a szovjet csapatokhoz. November elejéig az 1. hadseregből átállók száma mintegy 20 000-re emelkedett.⁵⁵ Ez azonban az adott helyzetben nem volt elegendő, és Miklós Béla saját hadseregét illetően a lehetőség valóraváltásának elmulasztásáért személyesen felelős. Ezt a felelősséget nem menti a vezérkar átállása, Vörös János ingadozása, Horthy és a kormánykörök felemás, megalkuvó magatartása. *A legkritikusabb időpontban Miklós Bélának módja volt pozitív irányban lendíteni az eseményeket, de ezzel nem élt, csupán saját személyére vonta le a következtetéseket.* Nyíltan szembefordult a nyilas uralommal, de *arra már nem futotta erejéből, hogy hadserege élen tegye ezt.* A nagy történelmi pillanat pedig elmúlt, a lehetőség nem tért vissza többé. Miklós Bélával a születő magyar demokrácia nyert egy miniszterelnököt, de átállásával elveszett egy 300 000 fős hadsereg a felszabadító harc számára.

1944. október 15-én és másnap a magyar kormánykörök eljátstozták a legdicstelenebb szerepet, amelyet uralkodó osztály valaha is betöltött a történelem színpadán. Amilyen nehezen szánták el magukat a kiugrási kísérletre, olyan könnyen és gyorsan táncoltak visszafelé. Horthy a ki-

⁵⁵ Felszabadulás. Szikra, Budapest, 1955. 105—106. o.

ugrás időpontjáról nemcsak a Magyar Frontot, a szovjet főparancsnokságot sem értesítette. Ugyanakkor még el sem hangzott a rádióban a kiáltvány teljes szövege, amikor Rahn nagykövettel tárgyalva már beleegyezett „annak megbeszélésébe, hogy miként lenne megakadályozható, hogy az oroszok a németek háta mögé kerülhessenek.”⁵⁶ Hívei készségesen követték őt az árulás útján. Vörös János a Miklós Bélával folytatott telefonbeszélgetés során az utóbbinak a figyelmét már a németek parancsainak teljesítésére hívta fel. Vattay Antal főhadsegéd, Ambrózy Gyula kabinetirodai főnök, Lakatos Géza miniszterelnök teljesen felkészületlenül és tehetetlenül álltak a felidézett események sodrában, melynek irányítását kiengedték a kezükből. Horthyval az élen az első akadály láttán — amely az előkészületek során elkövetett saját hibáik miatt következett be — megtorpantak és *jobbra hátrálva* találták meg a megoldást.

1944 őszén a magyar uralkodó osztályok helyzete és lehetőségei több szempontból sajátosan különböztek a környező országok — mindenekelőtt Románia és Bulgária — uralkodó osztályainak helyzetétől. Romániában és Bulgáriában a fordulat végrehajtásáig a legszélsőségebb fasiszta csoportok tartották kezükben a hatalmat. Ez önmagában is kedvezett a válság demokratikus megoldásának, hiszen a *jobboldali megoldást már kijátszották*. Romániában a iasi—kisinyovi csata után az uralkodó osztály kizárólag attól remélhette a hatalom megtartását, ha összefog az ellenállási mozgalommal, ez pedig ugyanakkor lehetővé tette a hadsereg átállítását is. Az összefogást megkönnyítette, hogy annak eredményétől, az átállástól várhatták Észak-Erdély hovatarozásának számukra kedvező megoldását. Bulgáriában a németeket kiszolgáló monarcho-fasiszta uralommal szemben a Hazafias Arcvonal minden nemzeti, antifasiszta és demokratikus erőt tömöríteni tudott. Ez a legszélsőbb körű nemzeti összefogás építhetett a hadseregre is, és *kizárta egy jobboldali fordulat lehetőségét*. Ily módon a szeptember 9-i felkelés szinte gombnyomásra söpört el a hitleri megszállók kiszolgálóit.

Ezzel szemben Magyarországon a fasiszta kormánynak volt egy még szélsőségebben fasiszta ellenzéke, így az uralkodó osztályok, hatalmuk kézbentartása céljából *kijátszhatták a válság megoldásának jobboldali változatát is*. Erre ösztönözte őket, hogy egy demokratikus megoldástól 1919 tapasztalatai alapján és a szovjet hadsereg jelenlétével számolva, semmi jót nem vártak a maguk számára. Ez a döntő oka, hogy fél szívvel, ingadozva és határozatlanul léptek a szakítás útjára; az első akadály pedig szándékukról való lemondásra, a nyilas hatalomátvétel egyengetésére, majd törvényesítésére készítette őket. *Az ellenállási mozgalom, eltérően Romániától és Bulgáriától, az összefogást és a hadseregeknek a németek elleni fordítását nem tudta kikényszeríteni*, enélkül pedig nem volt elég ereje az események alakulását megváltoztatni. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy Horthyék tétovázása következtében, Magyarországon Hitlernek volt is ideje felkészülni, nem úgy mint Romániában és Bulgáriában. Ez aztán végzetesen hatott október 15-én a gyenge előkészületek miatt, s kizárta, hogy a felfegyverzetlen munkásság a siker reményével léphessen fel.

Az antifasiszta, demokratikus, függetlenségi mozgalom Magyarországon rendkívül nehéz és kedvezőtlen viszonyok között fejlődött. Az ellenforradalmi, fasiszta Horthy rendszer fennállásának egész ideje alatt

⁵⁶ Horthy: i. m. 273—274. o.

kíméletlen terrort alkalmazott a munkásosztállyal és a szegényparasztsággal szemben. Elnyomott minden haladó mozgalmat, szétforgácsolta a demokratikus erőket. A kegyetlen elnyomást a legraffináltabb ideológiai fertőzés egészítette ki, amelyben igen nagy gyakorlatot szereztek az uralkodó osztályok. Sikerral használták fel mindeneelőtt a nacionalizmust, amelynek történelmileg kialakult mély gyökerei voltak Magyarországon. Ezért tudták hosszú ideig elhíttetni a dolgozó tömegekkel, hogy a nyomor oka a trianoni békeszerződés, azt pedig a forradalmak idézték elő. Erre és a Tanácsköztársaság idején elkövetett hibákra alapozták kommunista- és szovjetellenes propagandájukat is, amely különösen a középrétegekre volt nagy hatással. A középrétegek történelmileg kialakult németbarátsága, a klerikális nevelés és az antiszemizmus felszítása, mind az osztályérdekek elhomályosításának irányában hatott. Az ideológiai fertőzés számára kedvezővé tették a talajt a terület visszacsatolások és a velük azonos időben jelentkező hadikonjunktúra, mely megszüntette a munkanélküliséget. A terror és az ideológiai mértékezés megfélemlített, megtévesztett és korrumpált széles dolgozó tömegeket, akadályozta őket valódi helyzetük és érdekeik felismerésében. Az ily módon kialakult helyzet már önmagában is számottevően megnehezítette a németellenes, antifasiszta, demokratikus erők összefogását.

De még ennél is súlyosabb következményekkel jártak az ellenforradalmi, fasiszta rendszerhez fűződött illúziók viszonylag jelentős dolgozó rétegek és a nem fasiszta ellenzéki pártok részéről. Kétségtelen tény, hogy a német és olasz fasizmustól eltérő formai, felszíni különbségek tartósan hatottak a Horthy-rendszer erősítésének irányában. A rendszer fasiszta diktatúra jellegének felismerését a polgári ellenzéki pártok és tömegek részéről megnehezítette a parlamenti forma, a többpártrendszer és az a körülmény, hogy a kormánynak volt egy szélsőséges fasiszta ellenzéke is. Ezek a polgári ellenzéki pártok — beleértve a szociáldemokrata párt jobbszárnyát is — a proletárdiktatúrától ugyanúgy féltek, mint a nyílt, leplezetlen fasiszta diktatúrától, ezért a végsőkig húzódtak a kommunistákkal való együttműködéstől. Ragaszkodtak a legalitáshoz és a parlamenti képviselőihez, feladatukat abban látták, hogy a két szélsőség között támogassák a kormánypolitikáját. Az egységes szovjetellenes platform és az a tény, hogy a polgári ellenzék, sőt a szociáldemokrata pártvezetők és parlamenti képviselők is egyetértettek a rendszer „országgyarapító” külpolitikájával s a Hitlertől kapott területek megtartására irányuló törekvéssel, úgyszintén nehezítették a háborúellenes, antifasiszta, demokratikus erők összefogását. Az ország látszófüggetlenségének fennmaradása és az uralkodó osztályok részleges szembeállása a német fasizmussal, azt a reményt ébresztette a polgári ellenzéki pártokban, a jobboldali szociáldemokrata vezetőkben és a befolyásuk alatt levő rétegekben, hogy Horthyék a németekkel való édes szembefordulás és a Szovjetunióhoz történő közeledés nélkül ki tudják vezetni az országot a katasztrófából. Biztak az uralkodó osztályok hintapolitikájában, ők is eltúlozták a Szovjetunió és nyugati szövetségesek közötti ellentétet, irreálisan értékelték az angolszász katonai lehetőségeit. Mindebből arra következtettek, hogy a kormánypolitikai erősebb megrázkódtatások nélkül, a rendszert fenntartva el tudja vágni a fasiszta szövetség egyre terheesebbé váló kötelekeit.

A kormányzat féktelen kommunistaellenes irtóhadjárata is megfélemlítette a polgári ellenzéki pártokat, visszatartotta őket attól, hogy együttműködjenek a törvényen kívül helyezett kommunista párttal.

Együttműködésre tulajdonképpen csak a német megszállás után került sor, amikor valamennyi baloldali ellenzéki párt illegalitásba kényszerült. Csupán ekkor, több éves késéssel jött létre a Magyar Front, ám abban tovább éltek a rendszerrel kapcsolatos illúziók. A baloldali polgári ellenzéki pártok hajlandók voltak ugyan összefogni a kommunista párttal a német megszállók és a nyilasok ellen, de húzódoztak a fegyveres harc vállalásától, mert abban a rendszer gyengítését, a kormányzat kiugrási manővereinek nehezítését látták. Álláspontjuk gátolta az ellenállási mozgalom fejlődését, a német megszállók és hazai cinkosaik elleni fegyveres harc kibontakozását. Ennélfogva *hazánkban a baloldali polgári ellenzék — beleértve a szociáldemokrata pártot — nem töltötte be azt a szerepet az ellenállási mozgalomban, mint más európai országokban, ahol egy idő után már nem a fegyveres harc kibontakozását akadályozták, hanem a rendszer átmentése, illetve befolyásuk megtartása érdekében igyekeztek kézbe venni a fegyveres harc vezetését.* A kommunista párt partnerei Magyarországon döntően a kivárára építették politikájukat, s legfőbb feladatukat a kormányzat rendszermentő kísérleteinek támogatásában látták. Ezért nem készítették fel tömegeiket a fegyveres ellenállásra, ehelyett gátolták forradalmasodását, a szubjektív tényező erőteljesebb fejlődését. Egyebek között ez is sajátosan eltérő helyzetet teremtett hazánkban a többi megszállt országhoz képest, és legfőképpen akadályozta, hogy 1944. október 15-én az ellenállási mozgalom olyan erőként jelentkezzen, amely ki tudta volna kényszeríteni a határozott fordulatot. A kommunista párt partnereinek illúziói és határozatlansága jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a dolgozó tömegeknek a fokozódó gazdasági terhek és terror következtében erősödő háború- és németellenessége viszonylag lassan és nem eléggé széles mérvűen formálódott antifasiszta tudattá. Elsősorban ők az okai, hogy a tömegek magatartását egyre inkább befolyásoló háborúellenesség és németellenesség mellett gátló tényezőként hatott viszonylag széles rétegekre az uralkodó osztályok propagandája következtében meglévő félelem a Szovjetuniótól.

A demokratikus nemzeti összefogásért, a háborúból való kiválásért és az ország függetlenségéért egyedül a kommunisták küzdöttek következetesen, ők voltak a fegyveres harc szószólói és szervezői is. A párt minden erejét a nagy, nemzetmentő célok szolgálatába állította és ért is el jelentős eredményeket. Ezekre válaszul a kormányzat féktelen terrorhadjáratot indított a kommunisták ellen, akikben rendszermentő politikájának legfőbb akadályát látta. A pártnak az egymást követő letartóztatások rendkívül súlyos vérvesztéseket okoztak, amelyeket egészen a felszabadulásig nem bírt kiheverni. Nem segített ezen az 1943 tavaszi formális feloszlítás sem, sőt átmenetileg zavart okozott a kommunisták soraiban. A párt felvilágosító munkája és eszméi befolyása viszonylag széles rétegekhez talált utat, ebben jelentős szerepe van a Külföldi Bizottság és a Kossuth rádió tevékenységének is. Tragikus tény azonban, hogy a kegyetlenül megtizedelt kommunisták nem tudtak megfelelő szervezeti erővel fellépni a kivárási politika ellen, a *kétféltos harc* bonyolult és nehéz viszonyai között. Igaz, a párt szervezeti ereje — döntő mértékben önhibáján kívül — messze elmaradt az előtte álló feladatoktól. A kommunistákra Magyarországon nem csupán a német megszállók és nyilas cinkosaik elleni harc szervezése és vezetése várt. Le kellett leplezniük a kormányzat rendszermentő manővereit, s fontos feladatuk volt, hogy kivonják a demokratikus tömegeket és pártjaikat a kivárási politika bűvköréből. Sajnos, a párt — alapvetően helyes politikája

mellett — elsősorban szervezeti erőinek elégtelensége miatt, nem tudta széttépni a rendszerhez fűzött illúziókat, nem tudott határozott fordulatot előidézni partnerei politikai magatartásában. Ennek következtében a Magyar Front október 15-ét nem tudta kihasználni. A kommunista párt már előbb megkezdte ugyan a fegyveres harc szervezését, *de egyedül képtelen volt széles körű fegyveres felkelést szervezni és vezetni, olyan körülmények között, amikor az országban jelentős erőt képviselő megálló csapatok voltak és a magyar hadsereg a németek oldalán maradt.*

Következésképp 1944 őszén számos objektív és szubjektív tényező együtthatása olyan sajátos helyzetet alakított ki Magyarországon, hogy az uralkodó osztályoknak a szakítás szükségességét felismerő csoportjai visszariadtak a határozott cselekvéstől; az ellenállási mozgalom pedig nem volt elég erős, hogy kikényszerítse a fordulatot vagy véghezvigye az uralkodó osztályok és a hadsereg nélkül.

Mivel október 15-e — döntő mértékben Horthyék hibájából — felkészületlenül érte az antifasiszta, demokratikus erőket, ezt az elvetélt, s még palotaforradalomként is rosszul előkészített kiugrási kísérletet nem lehet a németellenes harc számára kedvező lépésnek tekinteni.⁵⁷ Kétségtelen, október 15-e tényleges alkalom volt egy felkelés kirobantására, *de egyáltalán nem volt objektíve kedvező.* A munkásságnak nem volt például fegyvere, nem készítették elő és nem szervezték meg fellépését, a hadsereg átállása pedig elmaradt. Az adott körülmények között a budapesti munkásság előkészületlen megmozdulása a túlerőben lévő németekkel, a felfegyverzett nyilasokkal és a karhatalommal szemben *kizárólag vérfürdőt eredményezhetett volna*, minden pozitív hatás és eredmény nélkül. Október 15-én néhány óra alatt dőlt el minden. Ezt az időt az előre felkészült, tervszerűen cselekvő németek és nyilasok maximálisan kihasználták, ugyanakkor a kormányzat megbénult, semmit sem tett a katasztrófa elhárítására. Ennek következtében a fővárosban levő katonai erő és karhatalom kezdetben passzív maradt, majd nyilas vezetői átállították. Az eseményektől meglepett és felkészületlen munkásság ilyen körülmények között nem volt akcióképes állapotban, megszervezésére ekkor már nem volt idő, így fellépése mit sem változtatott volna a helyzeten. Ám az is kétségtelen — s nem mond ellent az előző megállapításnak —, hogy a Magyar Front *előzetes megállapodás nélkül is* támogatott és jelentős tömegmozgalommal támogathatott volna egy *kelőben előkészített, jól megszervezett kiugrást* az ellene fellépést megkísérlő fasiszta erőkkel szemben.

Miután Horthyék a hadsereg szervezett átállítására — eltérőleg Romániától és Bulgáriától — alig fordítottak gondot, a fegyveres erő lényegében az események passzív szemlélője maradt, s mint ilyen, objektíve a nyilas hatalomátvételt segítette elő.

A Magyar Front megalakulása óta igyekezett kiterjeszteni befolyását a hadseregre, mindenekelőtt a tisztikar megnyerésére törekedett. Ez teljesen érthető és helyes célkitűzés volt, hiszen a parancsnoki kar állásfoglalása döntően meghatározza a fegyveres erő magatartását. 1944 nyarán és őszén a Magyar Front a hadsereg számára készített röpirá-

⁵⁷ A kommunista pártnak az október 15-i eseményeket értékelő Nyílt Levele tartalmazza azt a megállapodást, mely szerint ez a nap az antifasiszta harc számára objektíve kedvező volt. Ezt az álláspontot vallja Kállai elvtárs is a magyar függetlenségi mozgalomról írott alapvető jelentőségű munkájában, ennek nyomán vált elfogadottá a korszakkal foglalkozó szakemberek között.

taiban és felhívásaiban elemezte az ország helyzetét és rámutatott, hogy a végsően közelgő katasztrófát kizárólag a nép és a hadsereg együttes németek elleni fellépése háriíthatja el. Erre szólitották fel a katonákat és tiszteteket a Kossuth rádió adásai is. A felvilágosító munkának volt hatása a hosszú és keserves háborús tapasztalatokat szerzett hadseregben. Mindenekelőtt szembeötlő, hogy a szovjet csapatokkal harcérintkezésbe kerülő magyar egységekben azonnal tömegessé vált a szökés, átállás, öncsonkítás és megmutatkozott a harcckészség hiánya. Az 1. hadseregből csupán júliusban *hatezer katona és tiszt ment át önként* a 4. Ukrán Front 18. hadseregéhez.⁵⁸ Egy másik adat szerint az 1. hadseregben „partizánszervezkedés indult meg a magyar katonák között, akik kézen állottak arra, hogy csapataikat elhagyva, a német alakulatok mögött partizáncsoportokat szervezzenek, hogy ezzel lehetetlenné tegyék a német ellenállást a magyar területeken.”⁵⁹ Friessner vezérezredes, többször idézett könyvében számos alkalommal megemlíti, hogy a 2. hadsereg csapatai az első szovjet nyomásra visszavonultak, s szeptember közepétől mindvégig jelentős mértékben ennek tulajdonítja saját csapatai egyre nehezebbé vált helyzetét. A bácskai helyőrségekben állomásozó csapatoktól sok katona csatlakozott a jugoszláv partizánokhoz. Erre utal az augusztus 16-i „Baloldali összesítő” egyik megállapítása, mely szerint „a horvátországi partizáneredekben több száz magyar katonai egyenruhás partizán van”.⁶⁰ Mint már korábban említettük, a Hadiakadémián is kialakult egy vezérkari tiszti csoport, amely vezetőin keresztül az ellenállási mozgalom polgári szárnyával volt kapcsolatban. Ezek a töredékes adatok is lehetővé teszik annak a következtetésnek a levonását, hogy az ellenállási mozgalom felvilágosító munkája, a háborús tapasztalatokkal párosulva, a katonatömegek között megteremtette a hadsereg németek ellen fordításának lehetőségét az uralkodó osztály számára. Ehhez csupán szilárd elhatározásra, a lehetőség kihasználására volt szükség, hiszen a megbízhatatlan vezetők leváltásának is adva voltak a feltételei. Tragikus tény azonban, hogy a Magyar Frontnak — az előzőekben vázolt okok és körülmények miatt — nem volt ereje kényszeríteni a kormányköröket, hogy éljenek az adott lehetőségekkel, s nem tudta a maga oldalára állítani a hadsereget az uralkodó osztályok nélkül, sőt azok ellenére.

Október 15-én kihasználatlanul múlt el az utolsó lehetőség a hadsereg szervezett átállítására. Mint a történelmi tapasztalatok bizonyítják, a második világháború során németek által megszállt, csatlós országokban a hadsereg minden esetben kizárólag az uralkodó osztály egy része és az ellenállási mozgalom erőinek összefogása esetén állt át és fordult a németek ellen. Az ellenállási mozgalom szerepe abban állt, hogy előkészítette hozzá a talajt. Széles hazafias, demokratikus, antifasiszta egységfrontot hozott létre, s ebbe bekapcsolódtak az uralkodó osztály ama csoportjai és hadsereg olyan vezetői, melyek imperialista osztályérdekeit sértette a német alárendelés. Az ellenállási mozgalom alapvetően nemzeti függetlenségi, demokratikus feladatok megoldására volt hivatott, s ha programjában szerepeltek is antifeudális, antiimperialista

⁵⁸ *Andrej Puskás*: Magyarország a második világháború éveiben. Kézirat, (oroszul).

⁵⁹ *Nagy Vilmos*: i. m. 239. o.

⁶⁰ A jelentést idézi *Korom Mihály*: A fasizmus bukása Magyarországon. Kossuth, Budapest, 1961. 195. o.

feladatok, mégsem a társadalmi forma megváltoztatásáért küzdött. Ez tette lehetővé és szükségessé időleges összefogását az uralkodó osztály egyes csoportjaival, melyek osztályérdekeik védelmében, uralmuk fenntartása céljából csatlakoztak s átállították a hadsereget is. Az antifasiszta függetlenségi mozgalom egyetlen országban se volt képes az uralkodó osztály fegyveres erejét szervezeten és egységesen a maga oldalára állítani, ehhez legalább az uralkodó körök egy részének csatlakozására volt szükség. Ismeretes, hogy Romániában a hadsereg az uralkodó osztály akaratából és vele együtt fordult a korábbi szövetséges, a fasiszta Németország ellen. Bulgáriában a németellenes burzsoázia, polgárság és kulákság bekapcsolódott a Hazafias Arcvonalba, amely szervezte és vezette az ellenállást a megszállók és cinkosaik ellen, s a fordulat végrehajtásába velük együtt kapcsolódott be a hadsereg is. Következésképp *e két országban a fegyveres erő nem az uralkodó osztály nélkül és ellenére, hanem vele együtt és annak akaratából fordult a megszállók ellen.* Tehát ez is amellelt bizonyít, hogy a hadsereget átállítani csakis az őt létrehozó uralkodó osztály képes, amennyiben erre elhatározza magát. *A forradalmi mozgalom — az adott esetben az antifasiszta függetlenségi front — szerepe abban állt, hogy ezt előkészítette és kedvező időpontban kikényszerítette a lépést az uralkodó osztálytól.* Romániában és Bulgáriában a kommunista párt vezette hazafias, demokratikus erők jelentős befolyásra tettek szert a hadseregben és előkészítették a fordulat végrehajtását. Romániában, mint már szó volt róla, az uralkodó osztály és az ellenállási mozgalom időleges összefogását megkönnyítette egyebek között az a körülmény is, hogy az uralkodó osztály csakis egy balra végrehajtott fordulattól remélhette a hatalom megtartását, továbbá, hogy az ország *jelentős területet veszített* a fasiszta szövetségben, s az átállástól egy részük *visszaszerzését* várhatta. Az átállásnak olyan külső tényező is kedvezett, mint a „Dél-Ukrajna” hadseregcsoport rendkívül súlyos veresége a iasi—kisinyovi csatában, melynek következtében a németeknek nem volt sem erejük, sem idejük az eseményeket megakadályozni. Bulgária esetében is figyelembe kell venni, hogy az országban nem állomásoztak jelentős erőt képviselő német csapatok, amelyek a 3. Ukrán Front előnyomulását feltartóztathatták volna. Ugyancsak kedvezőleg hatott a társadalom minden dolgozó rétegére kiterjedő, mély gyökerekkel rendelkező oroszbarátság és a demokratikus hagyományok.

Ezzel szemben Magyarországon a jelentős számú megszálló, rendőri és különleges csapatokon kívül egy már feltöltött és rendezett német hadseregcsoport harcolt az arcvonalon a kiugrási kísérlet idején, s ez is bénítólag hatott az uralkodó körökre. Ezek, mint ismeretes, legfőképpen attól féltek, hogy a fordulat végrehajtása forradalomhoz és hatalmuk elvesztéséhez vezet. Az összefogást fékező tényezők erősebbeknek bizonyultak, s lehetővé tették, hogy az uralkodó osztály a válság megoldása érdekében ne balra, hanem jobbra forduljon. Ilyen körülmények között, mivel az ellenállási mozgalom sem volt elég erős, hogy a szakítást kikényszerítse, a hadsereg az uralkodó osztállyal együtt a németek oldalán maradt. *A magyar fegyveres erő az uralkodó osztályok nélkül, sőt azok ellenére, nem fordította fegyverét az igazi ellenség ellen.* Október 15-e után a kommunista párt és az egész Magyar Front csupán bomlaszthatta a hadsereget, amelynek egyedeit és kisebb egységeit a maga oldalára vonta. Ám munkája törvénytörően nem eredményezhetett mást, mint a hadsereg erkölcsi-harci értékének egyre gyorsuló csökkenését. Ily módon a magyar csapatok nem jelentettek számottevő

erőt a németek mellett, s elvesztek az ország felszabadításáért folyó harc számára is.

1944. október 15-e után hazánkban a hitlerista megszállók és nyilas cinkosaik elleni fegyveres harc már nem fejlődhetett másként, mint kisebb csoportok akciói útján, amelyek egyre szélesebb rétegekre terjesztik ki hatósugarukat. Ez azonban hosszadalmas folyamat, s gyorsabb fejlődését, eredményességét az eddigiekben érintett okokon és körülményeken kívül olyan tényezők is hátráltatták, mint a tömegek háborús fásultsága és a terrortól való félelem. Mindezek vezettek oda, hogy a néptömegek részvétele hazánk felszabadításában jóval gyengébb volt, mint más országokban: a fegyveres harcnak szinte minden terhét és áldozatát a szovjet hadsereg viselte.